

УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 801.8

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2024.4.1/01>**Бикова Т. В.**

Національна академія Служби безпеки України

ВИКОРИСТАННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЛЕКСИКИ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ (НА МАТЕРІАЛІ ДЕТЕКТИВУ СЕРГІЯ ДЗЮБИ ТА АРТЕМІЯ КІРСАНОВА «ПОЗИВНИЙ “БАНДЕРАС”»)

У статті досліджено особливості використання військової лексики у сучасній українській прозі на прикладі роману С. Дзюби та А. Кірсанова «Позивний «Бандерас»». Відповідно до тексту твору класифіковано військову лексику за сферами вживання: сучасна професійна військова лексика, військові звання, військовий жаргон та сленг, військові позивні.

Зазначено, що з метою відчуття читачем справжньої військової атмосфери вживають загальноприйняті військові назви на позначення тактичних підрозділів у війську для ведення бою «батальйон», «мінометна рота», «аеромобільні війська», «внутрішні війська» тощо. Використання сучасної професійної лексики у романі передбачає використання як загально-відомих військових термінів у творі, так і новотворів, які з'явилися з 2014 р.: «ротація», «теракт», «БТР», «сигнальні міни», «касетні бомби» тощо.

Виділено окрему групу військової лексики, яка з'явилась після 2014 р., що пояснює явища, нові в історії ведення війни, предмети, речі або надає характеристики людям, військові жаргонізми. Інколи перебіг подій, про які йдеться в творі, доповнюється й поясненням героїв щодо окремих військових понять, у поясненні поняття «АТО» герой використовує професійну військову лексику, поширену після 2014 р.

До професійної лексики, яку вживають автори у романі, відносять і назви бойових снарядів, ракет, бомб, їх складових. У романі вживаються спеціальні військові привітання, національні гасла як символічний вияв української національної ідентичності (понад 20 разів).

Узагальнено, що використання військової лексики в художній літературі не лише відтворює військові реалії, а й додає текстам багатозначності, емоційності та глибини, роблячи читання більш насиченим та вражаючим. Лексика відіграє важливу роль в літературі, оскільки вона не лише точно відображає специфіку військового життя, але й збагачує текст автентичністю та емоційною насиченістю. Завдяки цьому мовному засобу, літературні твори здатні глибше передати атмосферу війни, розкрити характери персонажів та створити враження присутності читача в подіях, що розгортаються на полі бою.

Ключові слова: військова лексика, сучасна українська проза, термінологія, роман, специфіка художнього твору, українська мова.

Постановка проблеми. Сучасним вченим досі дуже складно досліджувати військову лексику у повному обсязі, адже основною проблемою є те, що нові слова з'являються майже кожен день. Військові опиняються у різних ситуаціях, які змушують лексику швидко адаптуватися під події, особливо на полі бою. Щоб мовознавцям досліджувати це питання ретельно, потрібно фіксувати нові слова у спеціальних словниках, але іноді це просто неможливо, адже військові часто вигадують секретні слова, щоб цивільні їх не розуміли, бо це зашкодить військовим маневрам.

У художній літературі, особливо у сучасній комбатантній, наявна велика кількість слів, які належать до військової лексики. Їх вживання у творах виконує безліч функцій, окрім основної – стильової. Кожен автор по-своєму їх використовує, саме тому актуальним є вивчення використання військової лексики у сучасній прозі, зокрема у військовому детективі С. Дзюби та А. Кірсанова «Позивний «Бандерас»».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення процесу систематизації військової лексики за сферами вживання сприяло появі різних

класифікацій учених: за формою, функцією та використанням тощо. Це свідчить про динамічний розвиток військової лексики: мовознавці М. П. Вовк, І. О. Литовченко, Ю. О. Лукіянчук, П. П. Мельник, М. М. Юрковська та ін. продовжують досліджувати поняття і принципи класифікації військової лексики. Так, у монографії І. О. Литовченко зазначено, що «військова лексика – це особливий та спеціальний вид лексики, оскільки через специфічну комунікативно-функційну спрямованість вона перебуває на перетині двох функційних стилів мов – офіційно-ділового й науково-технічного» [3, с. 26]. П. П. Мельник, М. М. Юрковська у роботі «Визначення поняття військової лексики та підходи до її вивчення» констатують, що «“військова субстандартна лексика” об’єднує різні соціально-функціональні класи слів, що використовуються у військовій мові в неформальному спілкуванні, а саме – жаргонізми, сленгізми та сленгові фразеологічні вирази» [5, с. 138]. Дослідник Л. А. Волік у роботі «Специфіка військової лексики в англійській мові» визначає поняття військової лексики як «термінологію, до якої належать терміни, що вживаються у зв’язку з військовими поняттями, та емоційно забарвлені елементи військового лексикону, які є у більшості випадків стилістичними синонімами відповідних військових термінів» [1, с. 1]. Тобто кожен має своє специфічне пояснення цьому класу слів, що дає більше тем для дискусій.

Постановка завдання. Охарактеризувати особливості функціонування військової лексики у сучасній українській прозі на прикладі військового детективу С. Дзюби та А. Кірсанова «Позивний «Бандерас»».

Виклад основного матеріалу. Військова справа – це велика сфера, яка має багато самостійних галузей. Слід розрізнити тактичні, організаційні, військово-технічні терміни, адже це різні види діяльності, для кожної яких характерна своя термінологія. Тактичні терміни військової діяльності – це лексеми, які використовують для позначення воєнних дій та тактичних бойових завдань.

Організаційні терміни – терміни, що спрямовують на визначення організації воєнного устрою, воєнних заходів та інших відомостей для комплексу заходів.

Військово-технічні терміни – слова, які використовують для позначення зброї, техніки, механізмів та інших речей, що пов’язані з технічним забезпеченням зброї.

Отже, багато мовознавців з різних країн працювали і продовжують досліджувати поняття

і принципи військової лексики, але кожен має своє специфічне пояснення цьому підвиду лексики, що дає більше тем для дискусій. Суспільству треба забезпечити комунікацію між різними воєнними лексичними одиницями, щоб удосконалити процес збереження нових військових лексем.

До складу військової лексики входять жаргонізми, сленг та розмовна лексика військових. Ці лексичні одиниці, різнорідні за функційними характеристиками, часто надають військовому жаргону емоційного забарвлення і використовуються як стилістичні синоніми до військових термінів. Такий вид лексики характеризує неофіційне спілкування, що «стирає кордони» між військовою та загальною розмовною лексикою.

Паралельно цьому, військова лексика відіграє важливу та багатогранну роль в літературі, допомагаючи авторам виразно передати воєнні аспекти та відобразити важливі аспекти військового життя. Вважаємо, що існує кілька основних функційних ролей використання військової лексики у художній літературі:

– Відтворення реалістичності зображення подій: використання військової термінології дозволяє авторам створювати реалістичне та достовірне зображення воєнних сцен та ситуацій. Читачі отримують можливість поглибленої детальної адаптації до атмосфери військових подій.

– Підкреслення драматизму та напруженості: специфічні терміни військової лексики можуть підсилювати драматизм сцен, надавати їм напруження та емоційність. Це сприяє залученню читача та створенню захоплюючих моментів.

– Характеристика персонажів: військова лексика допомагає характеризувати персонажів, їхню військову дисципліну, навички та підходи до бойових завдань. Вона робить героїв більш реалістичними та деталізованими.

– Створення специфічної атмосфери: використання військової лексики допомагає створювати унікальну атмосферу військового середовища. Читачі можуть глибше відчувати напругу, дисципліну та патріотизм, які є властивими воєнним темам.

– Ефективне передавання стратегій та тактик: військова лексика слугує ефективним інструментом для передавання стратегій, тактик та технічних аспектів військових дій. Це дозволяє авторам точно розповісти про бойові сцени та події.

– Використання метафор та символів: терміни військової лексики можуть функціонувати як метафори або символи, що додає глибини та символізму літературним творам. Вони можуть вказувати на ширший сенс конфлікту та війни.

Класифікація, зокрема й військової термінології, є важливим процесом мовознавства, оскільки за допомогою систематизації термінів можна виділити сфери та особливості вживання певних лексем. В основному, військові об'єкти класифікують за формою, функцією, використанням тощо. Також терміни мають особливий ступінь спеціалізації значень. Л. П. Білозерська поділяє терміни на три групи: «загальнонаукові терміни (ті, що вживаються практично в усіх галузевих термінологіях), міжгалузеві терміни (ті, що використовуються в кількох споріднених галузях), вузькогалузеві терміни (ті, що характерні лише для певної галузі)» [4, с. 66].

Ми погоджуємось із Ю. О. Лукіячук, яка вважає, що військова термінологія, розподіляється на окремі галузі: «тактичну, військово-організаційну, військово-технічну термінологію за родами військ та видами збройних сил» [4, с. 66].

Термінологія роду військ – різновид військової лексики на позначення безпосереднього ведення або всебічного забезпечення бою, бойової техніки, озброєння, ведення бою і його організацію. Термінологія видів збройних сил – лексика, що застосовується для позначення складових частин збройних сил держави, які призначені для ведення бойових дій.

Особливістю військової лексики є переплетення понять з військового побуту і повсякденного життя, тому цей лексикон потребує певної систематизації та класифікації.

Окремі науковці, розглядаючи англійську військовою лексику з погляду військового перекладу, класифікують військовою лексику за трьома основними групами: «військовою термінологію, військово-технічну термінологію та емоційно забарвлену військовою лексику». Окрім того, досліджуючи військові документи, вони стверджують про «наявність спеціальної військової фразеології – змінно-стійких та стійких словосполучень, які використовуються лише у сфері мовного спілкування на військовою тематику» [5, с. 138].

Враховуючи вищезазначене, можна зробити висновки, що існує багато поглядів на класифікацію військових термінів, які доповнюють одна одну, кожна з них має право на існування, бо вони обґрунтовані. Водночас зазначимо, що термінологія є нестійкою системою мови і потребує додаткової праці та досліджень.

Відповідно до цього, досліджуючи військовою лексику у детективі «Позивний “Бандерас”», ми виділяємо такі її групи за сферами вживання:

– сучасна професійна військова лексика,

- військові звання,
- військовий жаргон та сленг,
- військові позивні.

Сучасна професійна військова лексика – терміни, що продовжують з'являтися з моменту початку воєнних дій на території України 2014 року та вживаються у зв'язку з військовими поняттями. Сучасна професійна військова лексика у романі вживається поряд із зазначенням військових звань героїв, назв військових загонів та об'єднань. Так, із перших сторінок автори номінують військові звання головних героїв поряд з фіксацією їх позивних: «рядовий Сергій Коржук із позивним «Говерла», рядовий Максим Горшков із позивним «Мореман», сержант Андрій Башков із позивним «Індіанець», командир відділення капітан Антон Саєнко з позивним «Бандерас»» [2, с. 4]. Також згадується звання безпосереднього керівника операції – заступник керівника Департаменту контррозвідки СБУ генерал-майор Яременко, а також представлені за таким зразком інші підлеглі, або ті військові, з якими по мірі спілкування знайомиться Антон Саєнко, наприклад «командир десантників майор Коцюба, позивний “Купол”» [2, с. 33] та ін. Такі детальні пояснення дають змогу сприйняти героїв відповідно до їх військового звання і виконання обов'язків у розвідувальній групі.

З метою відчуття читачем справжньої військової атмосфери вживають загальноприйняті військові назви на позначення тактичних підрозділів у війську для ведення бою «батальйон», «мінометна рота», «аеромобільні війська», «внутрішні війська» тощо. Водночас у творі чітко окреслюються військові професії, які мають усі герої. Нерідко між ними відбуваються з цього приводу діалоги із поясненням прямого призначення тієї чи іншої військової професії, наприклад: «Дякую, сержанте! – звернувся до десантника Бандерас. / – Прошу, – посміхнувся своєю фірмовою посмішкою Борода. – Я взагалі саперів поважаю. Як на мене, ви крутіші за розвідників» [2, с. 53].

Використання сучасної професійної лексики у романі передбачає використання як загальновідомих військових термінів у творі, так і новотворів, які з'явилися з 2014 р. Наприклад, до раніше відомих термінів належать використані терміни: «ротація» [2, с. 6] – це заміна особового складу, який брав участь у війні на новий під час виконання бойових дій; «теракт» [2, с. 8] – терористичний акт, застосування зброї або якоїсь дії для шкоди людині чи групі людей; «БТР» – бронетранспортер, бойова броньована машина; «дивер-

сія» – спеціально організовані дії з метою підризу довіри до якоїсь відповідальної особи чи організації; «*боєприпаси*» – частина озброєння, призначена для військових дій; «*сигнальні міни*» [2, с. 48] – спеціальні нетравматичні міни, якими подають сигнали тощо.

Окрему групу становить військова лексика, яка з'явилась після 2014 р. Вона пояснює явища, нові в історії ведення війни, предмети, речі або надає характеристики людям. Нерідко до професійної лексики потрапляють військові жаргонізми, які стають загальноприйнятими і зрозумілими поняттями як для більшої частини представників військової сфери, так і у сфері спілкування цивільних людей.

Наприклад, *спецоперація «АТО»* [2, с. 3] – антитерористична операція, аббревіатура увійшла у розмовний обіг у 2014 році після окупації частини Луганської та Донецької областей.

«*Блокпост*» – *контрольно-пропускний пункт для перевірки документів громадян України, обладнаний озброєнням і здатний самостійно вести оборону*, поняття виникло після початку війни на Сході України [2, с. 16];

«*Патріотичні табори*» – суспільні збори після подій Майдану, коли люди збиралися в одному місці для патріотичної дискусії [2, с. 16];

«*Беркутівці*» – чоловіки з підрозділу міліції у структурі МВС України, що існував до 2014 року [2, с. 22];

«*Зелені чоловічки*» – російські війська на Кримському півострові без розпізнавальних знаків [2, с. 17];

«*Ватники*» – це прошарок суспільства, який найчастіше симпатизує росії або живе з мріями про відродження старих радянських часів [2, с. 34] та ін.

Інколи перебіг подій, про які йдеться у творі, доповнюється й поясненням героїв щодо окремих військових понять, наприклад щодо розуміння героя співвідношення поняття «АТО» і війна: «*Що таке АТО я зрозумів на власній шкурі влітку. Коли ми звільнили Слов'янськ і майже викинули рашистську сепаратистську погань із нашої території, нас раптом зупинили. Потім надійшов наказ відійти за лінію розмежування та не відкривати вогню по ворогу... який спокійно укріплює позиції та відновлює сили. От така війна, малята! І от знову незрозуміле перемир'я і перемовини...*» [2, с. 17]. У поясненні поняття «АТО» герой використовує професійну військову лексику, поширену після 2014 р.: *лінія розмежування* – умовна лінія двох ворогуючих сторін, яку вони не мають права

перетинати; «*не відкривати вогонь*» – не починати бойові дії; «*укріплення позицій*» – риття окопів на певній захопленій території; «*відновлення сил*» – відпочинок після бойових дій; «*перемир'я*» – часовий проміжок між боями без пострілів тощо.

До професійної лексики, яку вживають автори у романі відносять і назви бойових снарядів, ракет, бомб, їх складових. Їх дуже часто описують герої-розвідники, які прибули до загону ЗСУ для розслідування, аргументуючи тим самим офіційну версію причини прибуття, що вони є саперами. Наприклад: «*Реактивний снаряд М-210Ф, вага шістдесят шість із половиною кілограмів, вага вибухової речовини шість і чотири десятих кілограмитротилу. Такий, якщо рвоне, відмостуточно нічого не залишиться, – уголос поділився думками Індіанець*» [2, с. 35] *Десантний міномет «Нона» – артилерійська система калібру 120 мм* [2, с. 165].

Поряд із професійною військовою лексикою у романі багато є прикладів вживання спеціальних військових привітань, національного гасла. Наприклад, дуже часто у творі використовується національне гасло «*Слава Україні!*» і відповідь «*Героям слава!*», яке стало популярним і символічним виявом української національної ідентичності. Нами підраховано, що протягом дії твору герої його уживають понад 20 разів у якості як привітання, так і як вияв власної ідентичності. Водночас герої вживають і традиційні військові відповіді і вітання «*Так точно*» [2, с. 7], «*Пане полковнику, дозвольте доповісти!*» [2, с. 25].

Такі форми вітань встановлюють субординацію у війську, визначають національну приналежність військових, виявляють взаємну повагу військових тощо.

Висновки і перспективи дослідження. Незважаючи на різні класифікації сфер використання військової лексики, досліджуючи військову лексику роману «Позивний “Бандерас”», ми вирізнили наступні види військової лексики за сферами використання: сучасна професійна військова лексика, військовий жаргон, військові позивні та військові звання.

Використання військової лексики в художній літературі не лише відтворює військові реалії, а й додає текстам багатозаровості, емоційності та глибини, роблячи читання більш насиченим та вражаючим. Лексика відіграє важливу роль в літературі, оскільки вона не лише точно відображає специфіку військового життя, але й збагачує текст автентичністю та емоційною насиченістю. Завдяки цьому мовному засобу, літературні твори здатні глибше передати атмосферу війни,

розкрити характери персонажів та створити враження присутності читача в подіях, що розгортаються на полі бою. Перспективи дослідження вбачаємо у продовженні вивчення вживання військової термінології у сучасній українській прозі, написаній після 2022 р., дослідженні нових слів і у порівняльних студіях щодо сфер вживання військової лексики у різних творах.

Список літератури:

1. Волік Л. А. Специфіка військової лексики в англійській мові. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/14049372.pdf>.
2. Дзюба С., Кірсанов А. «Позивний “Бандерас”». Військовий детектив. Х: Фабула, 2018. 240 с.
3. Литовченко І. О. Динамічні процеси у військовій лексиці української мови (назви зброї, амуніції, споруд): монографія / за ред. проф. Ж. В. Колоїз. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2016. 206 с.
4. Лукіяничук Ю. О. Способи класифікації військових термінів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна*. 2017. Вип. 66. С. 65–67.
5. Мельник П. П., Юрковська М. М. Визначення поняття військової лексики та підходи до її вивчення. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2015. № 4. С. 138 – 144.

Bykova T. V. THE USE OF MILITARY VOCABULARY IN CONTEMPORARY UKRAINIAN PROSE (BASED ON THE MATERIAL OF DETECTIVES OF SERHIY DZYUBA AND ARTEMIY KIRSANOV “CALLSIGN «BANDERAS»”

The article examines the peculiarities of the use of military vocabulary in modern Ukrainian prose on the example of the novel «Banderas» by S. Dzyuba and A. Kirsanov. According to the text of the work, military vocabulary is classified according to the spheres of use: modern professional military vocabulary, military ranks, military jargon and slang, military callsigns.

It is noted that in order to make the reader feel a real military atmosphere, generally accepted military names are used to designate tactical units in the army for conducting battle: «battalion», «mortar company», «airmobile troops», «internal troops», etc. The use of modern professional vocabulary in the novel involves the use of both well-known military terms in the work and innovations that have appeared since 2014: «rotation», «terrorist attack», «APC», «signal mines», «cluster bombs», etc.

A separate group of military vocabulary that appeared after 2014, which explains phenomena new in the history of warfare, objects, things or gives characteristics to people, military jargons, is singled out. Sometimes the course of events discussed in the work is supplemented by the heroes' explanation of certain military concepts, in the explanation of the concept of «ATO» the hero uses professional military vocabulary that has become widespread after 2014.

The professional vocabulary used by the authors in the novel includes the names of combat shells, missiles, bombs, and their components. Special military greetings and national slogans are used in the novel as a symbolic expression of Ukrainian national identity (more than 20 times).

It is summarized that the use of military vocabulary in fiction not only reproduces military realities, but also adds layers, emotionality and depth to the texts, making the reading more rich and impressive. Vocabulary plays an important role in literature, as it not only accurately reflects the specifics of military life, but also enriches the text with authenticity and emotional richness. Thanks to this language tool, literary works are able to convey the atmosphere of war more deeply, reveal the characters' characters and create the impression of the reader's presence in the events unfolding on the battlefield.

Key words: military vocabulary, modern Ukrainian prose, terminology, novel, specificity of the work of art, Ukrainian language.